

Sólyom László: Pártok és érdekszervezetek az alkotmányban

*Rejtjel, Budapest, 2004. 210 old.,
3900 Ft*

ÚJ MŰNEM A MAGYAR JOGTUDOMÁNYBAN

A magyar alkotmányos demokrácia egyik alapító atyja Sólyom László. A tudományos kutató, aki a polgári jogi szemléletváltást megjelenítő dolgozataival dobott köveket a hazai jogélet állóvizébe, az 1980-as évek utolsó harmadában a Duna Kör, a Független Jogászforum és a Nyilvánosság Klub tisztségviselőjeként aktívan részt vett a kommunista rendszer mállasztásában. 1989-ben egyik meghatározó alakja volt a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak, ahol komoly szerepet vállalt az alkotmány megújításában, a sajtószabadság kiterjesztésében és az Alkotmánybíróságról szóló törvény kidolgozásában. Így nem véletlen, hanem Sólyom László alkotmányos eszméivel és személyes ambícióival magyarázható, hogy ellenzéki jelölés nyomán az Alkotmánybíróság első öt tagja közé választották. A felkészültségét és rátermettségét elismerő alkotmánybírák az 1990 elején még a testület benjáminjának számító jogtudóst elnökké emelték, majd később e tisztségében kétszer is megerősítették. 1998-ban, megbízatásának megszűnésekor már kétségbevonhatatlan volt, hogy a hazai alkotmánybíráskodás kezdetei összeforrtak a nevével. Az Alkotmánybíróság az ő kormányzásával és szellemi vezérletével hozta létre azt a korpust, amelyet ma magyar alkotmányjognak nevezhetünk.

Az 1990-es évek végén azonban úgy tűnt, hogy Sólyom pályáiva megtört: sem a jogtudomány területén, sem a politikai életben nem tud újabb csúcspontot meghódítani. Törekvései ellenére a parlament nem hosszabbí-

totta meg alkotmánybírói mandátumát, mert a vezető politikusok nem kértek a szuverén módon gondolkodó főbíróból. Minden bizonnyal ez volt az oka annak is, hogy 2000-ben nem követhette német kollégája, Roman Herzog példáját, aki a Szövetségi Alkotmánybíróság elnöki íróasztalától ült át a köztársasági elnöki székbe. A hazai egyetemi világban is bezárult előtte néhány ajtó. Bár a jogi karok száma egyre nőtt, az országban egyetlen intézmény sem akadt, amely valódi tudományos-oktató műhely vezetését kínálta volna fel számára. (Beszédés, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem alkotmányjogi tanszékét Kilényi Géza kapta meg, aki 1989-ben Sólyom MSZMP-s vitapartnere, az Alkotmánybíróságon pedig a legaktívabb opponense volt.) Így közvetlen és nyilvánvaló veszélynek tűnt, hogy Sólyom Lászlóból saját maga két lábon járó történelmi emlékműve lesz.

Nem így történt. A nagy hatalmú Alkotmánybíróság egykori elnöke megtalálta azt a formát, amely a leginkább kifejezheti az alkotmányjogi tudás hatalmát, és újult erővel fogott hozzá, hogy nagyszabású tervét megvalósítsa. Mintegy fél évtizedes munkát igénylő cél, hogy megszülessen az alkotmány kommentárja, és a munka komolyságának első bizonyítéka a *Pártok és érdekszervezetek az alkotmányban* című kötet, amely a készülőkötet két fejezetét, az alkotmány két paragrafusának magyarázatát tartalmazza.

Sólyom László már négy évvel ezelőtt, *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* címmel megjelent, kordokumentumnak szánt könyv (Osiris, Bp., 2001) előszavában jelezte, hogy az első önreflexív összefoglalást követően teljes tudományos apparátussal lát hozzá a magyar alkotmányjog átfogó leírásához. Tavaly egy önéletrajzi interjúban („Hagyni kell történni a sorsot” – Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András. *Századvég*, 2004. 1. szám, 174–175. old.) pedig kifejtette, hogy az alkotmány magyarázatán dolgozik, s mivel belátta, hogy a művet egyedül nem tudja megírni, tizenöt fiatal kutatót kért fel szerzőtársnak. (A recenzens itt köteles megjegyezni, hogy ő is

részese a közös vállalkozásnak.) De miért olyan magasztos dolog alkotmánykommentárt írni? Az alkotmány a politikai közösség alaplajosa. Meghatározza azokat a morális és egyben jogi elveket, amelyek mentén szerveződik a társadalom élete. Létrehozza azokat az intézményeket, amelyek a közösség tagjainak mindennapjait leginkább befolyásoló jogi, közhatalmi döntéseket hozzák. Az alkotmány szövegének, egyes paragrafusainak magyarázata töltheti meg élő tartalommal a rideg normaszöveget, a kommentár tárhatja fel az egyes rendelkezések mögöttes elveit, s mutathatja ki a közöttük lévő kapcsolatokat. Sólyom László teológiai műveltsége és a magyar Alkotmánybíróság arisztokratikus vonásokat mutató intézménye miatt kézenfekvő a párhuzam a jogrendszer alapszövegét magyarázó főbíró és a szent írásokat értelmező főpapok között. A kommentár műfajának a jogtörténetben is számottevő hagyománya van. Mindenekelőtt a római jogot kifejtő glosszatorok és kommentátorok munkái említhetők, amelyek révén a középkori Európában elterjedt az egyetemes érvényűnek tekintett *ius commune*. Az angol alkotmány képe évszázadokon keresztül a természetjogász William Blackstone Kommentárjaiból (*Commentaries on the Law of England*) rajzolódott ki, s ez a mű Bentham kíméletlen kritikája ellenére óriási hatást gyakorolt az észak-amerikai jogszemléletre. Mindazonáltal a magyar alkotmányt megvilágító könyv közvetlen előzményeit és mintáit nem a régmúltban kell keresni. Németországban az utóbbi évtizedekben számos *Grundgesetzkommentar* jelent meg, amelyek akár jogpozitivisták, akár azt meghaladó megközelítésben, de mindenképpen a magasabb rendű jog megtestesítőjének tekintik az alaptörvényt, és paragrafusról paragrafusra haladva magyarázzák meg az alapelveket, a fogalmakat és az intézményeket. Közös jellemzőjük még, hogy egységes dogmatikai rendszerbe foglalva dolgozzák fel az irodalom megállapításait és a jogalkalmazási gyakorlat eredményeit.

Új könyve előszavában Sólyom László kifejti, hogy a fogalomelemző német feldolgozásokat tekinti mintá-

nak. A megjelentetett munkát, amely az alkotmány 3. és 4. paragrafusát magyarázza, a készülő alkotmány-kommentár „előzetesének”, a műfaji kísérlet „ideiglenes eredményének” nevezi. A nagy egész ezeknek a fejezeteknek rövidebb s talán szerkezetileg is módosult változatát tartalmazza majd (7–8. old.). Ezzel a szerző előre választ adott arra a kérdésre, hogy miért nem jelenik meg a kötetben az alkotmánymagyarázattól elvárható, koherens elveken alapuló, egységes alkotmányszemlélet. Filmes hasonlattal élve, a könyv – a kommentár felől nézve – nem a már kész műből részleteket bemutató, a dramaturgiát is megcsillantó *trailer*, hanem a készülő alkotás egyes jeleneteit, alakjait és hangulatát felvillantó *teaser*, amelyet elsősorban a mű befejezéséhez szükséges támogatások megszerzésére használnak. Így ettől a kötettől nem várható el, hogy eloszlassa az emberi jogi folyóirat kritikusanak egyébként teljesen indokolt aggodalmát, hogy a Sólyom László vezette szakmai közösség vajon képes lesz-e együtt követett és következetesen érvényesített alkotmányelméleti szempontok alapján magyarázni az alkotmányt. Korai még keresni „az egészet ebben a töredékben” (*Fundamentum*, 2005. 1. szám, 156. old.).

A könyv felfogható a pártok és az érdekszervezetek alkotmányjogi helyzetét bemutató, a modern alkotmánykommentárokra jellemző formai és módszertani elemeket alkalmazó monográfiának. A sorszámokkal ellátott bekezdések és a számozáson alapuló keresztthivatkozások kifejezetten segítik a kötetben belüli tájékozódást. Az egyes fejezetek kiindulópontja minden esetben az alkotmányszöveg. A szerző a tizenöt éves magyar joggyakorlatban és az irodalomban még nem tárgyalt kérdéseket más országok és nemzetközi szervezetek értelmezési gyakorlatának segítségével mutatja be. (A német kommentárokban ritka a jog-összehasonlítás, persze ott a saját joganyag feldolgozása is herculesi feladat.) Bőséges teret kap az alkotmány mai rendelkezéseinek keletkezéstörténete, vagyis az 1989-es kerekasztal-tárgyalások ismertetése. A szövegtörténet bemutatását indokolja, hogy a pártállamot lebontó

és a többpártrendszer intézményesítő folyamat, vagyis az alkotmányos demokrácia keletkezése nem érthető meg az alkotmánynak a pártokról szóló normái és a párttörvény körüli küzdelmek és alkuk ismerete nélkül. Az alkotmánytörténeti elemzés paradoxona, hogy minél mélyebben tárulnak fel a rendszerváltás szereplőinek törekvései, annál nyilvánvalóbb, hogy az alkotmány originalista értelmezése nemcsak jogelméletileg elfogadhatatlan, hanem sokszor kivihetetlen is: az alkotmány értelme nem köthető az alkotmányozók eredeti szándékához, mert sokszor rövid távú megfontolások vagy egymást kizáró elképzelések formálták a szöveget, néhány helyen pedig majdhogynem véletlenszerűen alakultak ki az egyes megoldások. A szakszervezetekről és az érdekképviseletekéről rendelkező 4. paragrafusról nem is folyt érdemi vita a kerekasztalnál és a parlamentben (151–153. old.). Így a készülő kommentár felől szemlélve fontos figyelmeztetés, hogy a szövegtörténeti elemzés nem keverhető össze az alkotmány mai értelmének feltárásával (*Fundamentum*, uo.). Az originalizmus veszélye azonban csekély, hiszen a Sólyom-bíróságot fémjelző legtöbb döntés – gondoljunk csak a halálbüntetés eltörlésére – semmilyen módon nem kapcsolódott az eredeti elvárásokhoz és felfogásokhoz. Sólyom alkotmánybíró szemlélete nem állt rokonságban a többiek között az Egyesült Államok egyik főbírája, Antonin Scalia által képviselt zűrzavaros originalizmussal. (Az egyházakról és a családról hozott néhány maradi döntés sem az alkotmány eredetén, hanem a fogalmak sok évszázados jelentésén és az intézmények hagyományos szerepén alapult.)

Összességében a kötet mint a készülő kommentár promóciós anyaga komoly várakozást kelthet az érdeklődőkben. Ugyanakkor a közreadott anyagból az is látszik, hogy rendkívüli erőfeszítésekre lesz szükség ahhoz, hogy egyenletes színvonalú, koherens mű kerüljön ki a szerkesztő és a szerzők kezei közül. Mivel újabban több kiadó lát üzletet az alkotmánymagyarázatban, a Sólyom-kommentárnak versenytársakkal is számolnia kell. Igaz, az eddig megjelent két könyv egészen más koncepció

ción alapul. A Balogh Zsolt, Holló András, Kukorelli István és Sári János által jegyzett *Az alkotmány magyarázata* (KJK–Kerszöv, Bp., 2002) főképp az alkotmányozók elgondolásait igyekszik feltárni, emellett az Alkotmánybíróság gyakorlatát foglalja össze, helyenként igen magas színvonalon. A Petrik Ferenc szerkesztésében, tucatnyi szerző közreműködésével megjelent *Alkotmány a gyakorlatban – Kommentár a gyakorlat számára* (HVG-ORAC, Bp., 2004) leginkább alkotmányjogi bulvárnak nevezhető.

A *Pártok és érdekszervezetek az alkotmányban* olyan tudományos monográfia, amelynek értékét természetesen nem az határozza meg, hogy a szerző miként gyakorlatozik a kommentár műfajában. A kötet legfőbb erénye, hogy világos vonalvezetéssel, széles körű külföldi kitekintéssel mutatja be két alkotmányos intézmény jellemzőit. Súlyát növeli, hogy a rendszerváltozás óta az érdekszervezetekről nem jelent meg alkotmányjogi könyv, és a pártok alkotmányos helyzetét is egyedül Halmai Gábor vizsgálta az egyesületekről szóló, tizenöt éve megjelent munkájának egyik fejezetében (*Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története*. Atlantisz, Bp., 1990).

Sólyom László az alkotmány, a párttörvény és az egyesülési jogról szóló törvény ellentmondásait és esetlegességeit feltárva igyekszik kimutatni, hogy a pártok erős alkotmányos autonómiával rendelkező intézményei a magyar jogrendszernek. A római jogig visszavezethető, a magyar jogi gondolkodásban a XIX. század végén elterjedt megközelítés szerint a személyek állami beavatkozástól való mentességét a magánfelek egymáshoz való viszonyát szabályozó magánjog biztosítja. Ezzel szemben a közjog, amely az állam és az egyén viszonyát rendezi, korlátozó rendelkezéseket tartalmaz. Ha egy intézmény közjogi, akkor az állam széles körű szabályozási lehetőségekkel rendelkezik, ha magánjogi, akkor nem. Annak érdekében, hogy igazolja a pártok függetlenségét az államtól, az állami beavatkozás tilalmát, a kötet a hagyományos felfogást követve kimondja: „a pártok nem közjogi testületek, hanem a magánautonómia által uralt polgári jog-

ba tartozó magánjogi egyesületek.” (69. old.) Ugyanakkor a pártok pénzügyi-gazdasági helyzete alapvetően az állami támogatástól függ, akár állami fenntartásról is lehet szó. A pártok közpénzből történő finanszírozását a könyv a pártok „közfunkcióival”, illetve „alkotmányos funkcióival”, valamint a magántámogatások befolyásoló és esélyegyenlőtlenséget okozó hatásának tompításával indokolja (121. old.). A párfelosztás pedig azért követel meg az egyesületi szabályoktól eltérő, különleges biztosítókat, mert „a párt betiltása érzékenyen érinti az alkotmányosság egész rendszerét” (94. old.). A köteten belüli elmentmondás eredője, hogy az idők során a magánjogban közjogi eredetű korlátok sokasága jelent meg, míg a közhatalom korlátozásának elveit és szabályait a mérsékelt államot konstituáló közjog tartalmazza. Ezért a közjog-magánjog megkülönböztetés elvesztette súlyát, így a pártok alkotmányos védelme nem magánjogi jelleggel alapozható meg, hanem egyszerűen alkotmányos státusukkal: a népszuverenitáson alapuló közhatalom létrehozásában betöltött szerepükkel, a választópolgár és az állam közötti közvetítő funkciójukkal.

Az alkotmány 3. paragrafusára szerint az alakulás és tevékenység szabadsága az alkotmányt tiszteletben tartó pártokat illeti meg. A szerző ennek ellenére nem tekinti feleslegesnek több oldalról is megvizsgálni azt a kérdést, hogy működhetnek-e alkotmányellenes pártok. Az alkotmányhűség tartalma ugyanis nem magától értetődő, s erre az alkotmányszöveg keletkezése az élő példa: „A történelem mélyseges iróniája, hogy míg a felek a Kerekasztalnál a pártok alkotmányhűségéről vitakoztak, pontosan az történt, hogy pártok, alkotmányos eszközökkel megdöntötték a korábbi alkotmányos rendet.” (22. old.) A történeti elemzés itt jó szolgálatot tesz, mivel feltárja, hogy az alkotmánytiszteletet előíró rendelkezés a régi rend megőrzésére irányuló 1989-es törekvések maradványa. A pártok funkciójából kiinduló értelmezésből az következik, hogy „a pártoktól nem követelhető pozitív hozzáállás az alkotmányos rendhez. A párt célja lehet az alkotmány megváltoztatása, ha arra nem erőszakkal, ha-

nem legitim eszközökkel törekedik.” (80. old.) Sólyom az első Alkotmánybíróság gyakorlatát is kritikusan szemlélve állapítja meg, hogy az alkotmánytiszteletről szóló kitétel nem önálló szabály, hanem az alkotmánynak azok a rendelkezései töltik meg tartalommal, amelyek tiltják a hatalom erőszakos megszerzését, gyakorlását, kizárólagos birtoklását, valamint a politikai célt szolgáló fegyveres szervezet létrehozását (81–82., 95–97. old.). Mivel a magyar alkotmány nem nevesít érinthetetlen értékeket, a pártok nemcsak az államszervezet megváltoztatására (például elnöki rendszer, kétkamarás parlament kiépítésére) és egyes alapjogok hatókörének csökkentésére (halálbüntetés visszaállítása, gyűlöletbeszéd büntetése) törekedhetnek, hanem békés eszközökkel megkísérelhetik az emberek morális egyenlőségét biztosító alapjogi rendszer felszámolásához szükséges választói támogatás megszerzését is. Ezt a következtetést abból vonhatjuk le, hogy a szerző – legalábbis a pártok megalakulásakor – még az alkotmány alapértékeinek békés felszámolását célzó kezdeményezést sem tartja megakadályozhatónak. Ugyanakkor valamivel rugalmasabban ítéli meg a már működő pártok betiltását, mivel a strasbourgi bíróság és a Velencei Bizottság állásfoglalásaival összhangban legitim pártfelszámolási oknak tartja – az alkotmány erőszakos megdöntésének célján túl – a demokrácia pontosan meghatározott és szűken értelmezett veszélyeztetését is (95–96. old.).

Végeredményben Sólyom az alkotmány 3. paragrafusának a pártok alkotmánytiszteletéről szóló rendelkezését úgy magyarázza, hogy az csak igen kis teret enged a demokratikus jogállam önvédelmének, a „militáns demokráciának”. A szerző értelme, hogy szabaduljunk meg „idejét múlt félelmeinktől” (68. old.), talán elsősorban jogtudománybeli legnagyobb riválisának, Sajó Andrásnak szól. A vele majdhogynem egyedül azonos szellemi súlycsoportban lévő professzor megalkuvás nélkül bírálta a Sólyom-bíróságot, mert az nem védte kellően az egyének szabadságát, és a közérdekre vagy az alkotmány objektív értékeire hivatkozva lehetővé tett, sőt olykor megkövetelt kiterjedt álla-

mi beavatkozásokat. A szerepek az utóbbi időben némileg felcserélődtek: újabban Sajó félti a demokratikus jogrendet a szélsőségektől, és keresi a szólás, a gyülekezés és a párttevékenység szabadságának korlátozási lehetőségeit a jogállam és az emberi méltóság védelmében. Sólyom ezzel szemben az alkotmánybírói döntésekben fellelhető kompromisszumok nélkül védelmezi a politikai szabadságjogokat, és ez tükröződik új kötetének a pártokról szóló részében is.

Az alkotmány 4. paragrafusára így szól: „A szakszervezetek és más érdekképviseletek védik és képviselik a munkavállalók, a szövetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit.” Furcsa kentaúr ez a rendelkezés, amelynek szakszervezeti felsőteste a letűnt idők alkotmányának csökevénye, a munkavállalók és vállalkozók érdekeit formáló alsótestét pedig az 1989-es alkotmány-átalakítás utolsó pillanatában, a parlamentben csapták – megvitatás nélkül – a szöveghez. Mivel úgy tűnt, a mondat nem tölthető meg normatív tartalommal, az elmúlt másfél évtizedben az Alkotmánybíróság és a jogirodalom is nem létezőnek tekintette. Sólyom László könyvének érdeme, hogy a 4. paragrafus meglevenedik, és számos megoldatlan alkotmányjogi problémára fény derül.

A szerző kiindulópontja, hogy ez a rendelkezés mindenfajta érdekszervezet alkotmányjogi helyzetét meghatározza. Az alkotmányszöveg itt gazdasági, szociális korporációkról szól, s egyes, alapvető jogokhoz kötődő társadalmi intézményeket (egyházakat, kisebbségi önkormányzatokat) más-más helyen említ, ám minden szervezettípust (környezetvédelem, fogyasztóvédelem stb.) természetesen nem sorolhat fel. Mivel az érdekszervezetek, a pártokhoz hasonlóan, közvetítő szerepet látnak el az egyén és az állam között, Sólyom László az alkotmány 4. paragrafusának kibontásakor tartja indokoltnak összefoglalni a rájuk vonatkozó általános követelményeket (157–160. old.). Alkotmányjogi alapvetés, hogy a népszuverenitásból származó hatalomgyakorlás intézményeinek alkotmányos felhatalmazással és demokratikus legitimitációval kell rendelkezniük. A pártokat a jogrend a

választópolgárok általi periodikus megmértésre kényszeríti, és így felhatalmazásuk van arra, hogy közvetítő tevékenységük a törvényhozáson keresztül a közhatalom gyakorlására is kiterjedjen. (Persze a pártok közvetlenül nem gyakorolhatnak közhatalmat.) Az önkéntesen alakuló, valamint az állam által létrehozott, különféle részérdekeket megjelenítő szervezetek érthető törekvése, hogy komoly beleszólási jogot kapjanak a közhatalmi döntéshozatalba. Am az érdekszervezetek nem rendelkeznek a pártokéval megegyező, általános és demokratikus felhatalmazással, és a közöttük folyó verseny nem az esélyegyenlőség követelményén alapul. Ezért demokratikus államban különbséget kell tenni a tanácsadói, szakértői szerep és a közhatalom gyakorlása között. Az alkotmány megengedi, hogy az érdekszervezetek a véleménynyilvánításon túl intézményesített konzultatív jogköröket is kapjanak, de nem válhatnak döntéshozó, jogalkotó szervekké (164., 167., 181. old.). Az állam indokolt esetben átengedhet kötelező szabályok megalkotására vonatkozó, konkrét közhatalmi jogosítványt, de csak akkor, ha az érdekképviselő rendelkezik a normák címzettjeitől származó demokratikus legitimitációval, és az állam felügyeli a tevékenységét (200. old.).

Sólyom értelmezésében tehát a klasszikus alkotmányosság követelményei bukkannak elő az alkotmány homályos rendelkezése mögül. A kötetből kirajzolódik, hogy a magyar jogrend néhány területen nem felel meg a leírt elveknek. A szerző fő célpontja a munkavállalói oldal, a munkaadói oldal és a kormány közötti koordináció központi szerve: az Országos Érdekegyeztető Tanács. A rendszerváltás egykori antikommunista szellemi harcosa most leleplezi az átalakult ellenséget. Feltárja, hogy az állampárthoz közel álló szakszervezetek miként építették ki és szilárdították meg pozíciójukat az Érdekegyeztető Tanácsban, amelynek súlya az utóbbi években a politikai erőviszonyoktól függően változott. Sólyom legfontosabb kifogása, hogy hiányzik a gazdasági érdekegyeztetés központi szervének – közhatalmi tevékenységet is magában foglaló – működéséhez szükséges jogi alap és

alkotmányos legitimitás (166., 168., 192–198. old.). Az alkotmányossággal összeegyeztethetetlen hivatásrendi közhatalmat, vagyis a korporativizmust az erőfölényben lévő szakszervezetek testesítik meg a kötetben. Arra egyetlen mondat utal, hogy a munkaadói oldalon megjelenő szervezetek képviselői joga még kevésbé megalapozott, mint a munkavállalói szervezeteké (205. old.). Persze nem várható el, hogy a monográfia a megfogalmazott elvek minden lehetséges alkalmazási területét részletesen bemutassa. A közhatalmi döntéshozatalban a környezetvédő szervezetektől az Egyházi Fenntartók Tanácsán keresztül a Magyar Állandó Értekezletig számos nem állami intézmény vesz részt informális vagy formalizált módon. Ezeket a korporációkat a szerző nem említi, jogosultságaik és legitimitációjuk értékelését az olvasóra bízta.

A közhatalom gyakorlásának egyik meghatározó része a jogalkotás. Sólyom László kimutatja, hogy az alkotmányból nem következik az érdekszervezetek részvétele a törvényalkotásban. Ha pedig egy jogszabály kifejezetten kezdeményezési vagy véleményezési jogot biztosít meghatározott szervezeteknek, akkor a részvétel elmaradása nem teszi eljárási okból alkotmányellenessé az elfogadott törvényt vagy más jogszabályt. A szakirodalomban már megjelent olyan megfigyelés, hogy ebben a kérdésben az alkotmánybírák az utóbbi időben teljesen kiszámíthatatlanul változtatják álláspontjukat. A szerző nem a bírák saját, sokszor jogon kívüli preferenciáit előtérbe helyező jogi realizmus iskoláját követi, amikor megpróbálja rendszerbe foglalni a különböző döntéseket, és igyekszik kimutatni a precedensektől való eltérések jogi alapjait. A hánykolódó gyakorlat szilárd elveknek csapódik (167–180. old.).

A kötet *Informális kapcsolatok* cím alatti bekezdései megvilágítják, hogy az érdekszervezetek a jogállam eszközein és garanciáin kívüli kötelekeket is felhasználnak céljaik elérésére, és ez komoly alkotmányjogi kérdéseket vet fel. Ha nincs szabályos eljárásrend, akkor az erősebb lobbicsoprtok monopolhelyzete és színpalak mögötti különalkui érvényesülnek. Ha viszont az állam jogi kereteket teremt

az érdekvényesítésre, akkor fennáll a veszély, hogy a részterületek képviselőit felhatalmazott intézmények döntenek el általános politikai ügyeket (206–210. old.). Sólyom László szerint a dilemma megoldására nincs egyszerű alkotmányos recept, ezért – korábban kifejtett gondolatait összegezve – azt javasolja, hogy a jogi szabályozás a közigazgatási vagy jogalkotási hatáskörök átadásával szemben a hagyományos véleménynyilvánítást részesítse előnyben. Ahol a kötet zárul, ott kezdődhetne az a fejezet, amely az informális lobbihatalmak elleni fellépés alkotmányos eszközeiről, a jogalkotási folyamat és a parlamenti deliberáció nyilvánosságáról, valamint mindezek elvi alapjairól szól. Am egy ilyen fejezet meghaladná az alkotmány 3. és 4. paragrafusát magyarázó monográfia kereteit. Kifejtését az alkotmánykommentáron kell majd számon kérni.

■ TÓTH GÁBOR ATTILA

Kézirat gyanánt

VÁLOGATÁS BALOGH ZOLTÁN HAGYATÉKÁBÓL

Kiadja az ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ igazgatója. Budapest, 2002. 76 old.

A hetvenes évek közepén, második felében készült tanulmányok olyan szociológus munkái, aki egy meglehetősen zárt országban dolgozott, mégis kiemelkedően jól ismerte ki magát a nemzetközi gazdasági és társadalmi folyamatokban. Ne felejtjük el, hogy bár ez az időszak a magyar gazdaság számára fellendülést jelentett, ami ekkor történt, mégis inkább a gazdasági reformoktól való visszalépésként, a túlzott nyugati hitelfelvétel és az eladósodás folyamataként írható le. Tehát a magyar gazdaság nem volt képes rugalmasan reagálni a világgazdasági változásokra, a kormányzat a szükséges szerkezeti reformokat a külföldi megtakarítások bevonásával pótolta.

■ Balogh Zoltán (1943–1979), matematikus, meteorológus, filozófus, szociológus, az ELTE Szociológiai Tanszékének munkatársa volt.